

Elődeink üzenik ...

Denis professzor és tanítványa, Festetics György

WALLESHAUSEN Gyula

A Teréziánumról a hazai oktatástörténet keveset tud. A köztudatban inkább elavult lovagiskolaként él, ahol a fegyverforgatás mellett főleg az illedelmes viselkedésre tanították a katonai pályára készülő növendékeket, hogy a főúri társaságokban is bizottsággal mozogjanak. E vélekedést látszik alátámasztani *Fraknói Vilmos*, aki megemlíti: különösen nagy súlyt helyeztek arra, hogy az európai nyelvek elsajátítása mellett – „*a lovaglásban, vívásban és táncban ügyességre tegyenek szert.*”¹

A hazai útikalauzok és néhány rövid sajtócikk a Teréziánum hatalmas, már-már komor épületé-

A felvilágosodás korában a könyvtárosok között számos nagy formátumú, egyetemes műveltségű, a természettudományokban, művészetekben, filozófiában és a „könyves ismeretekben” egyaránt jártas tudós tevékenykedett: mint például Gottfried Wilhelm Leibnitz a hannoveri, majd wolfenbütteli könyvtárban, Gotthold Ephraim Lessing ugyancsak a wolfenbütteli könyvtárban vagy a jezsuita Michael Denis a bécsi Collegium Theresianum tantestületében.

A következő tanulmány bemutatja a Collegium Theresianum (Teréziánum) pedagógiai, nevelési elveit, különös tekintettel a könyvek gyűjtésével, rendszerezésével, feltárásával kapcsolatos ismeretekre, melyek kidolgozásában Michael Denisnek voltak elvülhetetlen érdemei. Az intézményben száznál is több magyar főúr és középnemes ifjú nevelkedett, többek között Széchényi Ferenc és Festetics György is. Denis személye, pedagógiai elvei és szakszerű könyv- és könyvtárismereti tudása életre szóló útmutatást adott tanítványainak.

Mottó:

„A könyvtáros úgy szereti a könyvtárát, mint a hűséges férj az ő drága hitvesét.”

nek művészettörténeti vonatkozásait taglalják, s mellékesen olykor megemlítik, hogy itt végezte tanulmányait *Apponyi Antal*, *Csáky István*, *Festetics György*, *Széchényi Ferenc*, *Viczay Mihály* stb., akiknek a nevét tisztelettel emlegeti az utókor: mű- és könyvgyűjtők, jeles gazdák, közéleti emberek voltak, akik a nemzetért és a magyar kultúráért sokat áldoztak.

Az olvasó fejében joggal merül fel a kérdés: ha csupán fegyverforgatást, táncot, illemszabályokat és ehhez hasonlókat tanultak a Teréziánumban, akkor honnan merítették tudásukat, szakértelmüket e főurak, vajon mi-

lyen hatások és hol érték őket, s mi készítette valamennyiüket arra, hogy a közjóért annyit fáradozzanak?

A kérdésre a források tüzetes áttanulmányozása adhat csupán választ.

***

Bécs IV. kerületének Favoritenstrasse 15. számú épületét 1746-ban megvették a jezsuiták, hogy gimnáziummá alakítsák át a nemesi származású ifjak számára. Mária Terézia e „Kedvenc” nevet viselő palotában töltötte gyermekkorát, s az emlékek elegendő okot szolgáltatottak arra, hogy szerető figyelemmel kísérje azt, ami az öreg épületben történik. De más oka is volt: itt tanultak azok az ifjak, akik közül majd kiválaszthatja és a trón szolgálatába állíthatja az arra alkalmasakat.

Hamarosan kiderült azonban, hogy a gimnázium fenntartása és működtetése meghaladja a rend anyagi erejét, ezért támogatásért az uralkodónőhöz fordult. Mária Terézia 1749-ben alapítványával megmentette s egyben felügyelete alá helyezte az intézetet.

A Mária Terézia Kollégium (Teréziánium) három tagozatból állt. A gimnázium 3 grammatikai és 2 humanitás osztálya után a kétéves – egyetemi előkészítő jellegű – filozófiai tagozat következett, majd a hároméves (1775-től négy) felsőfokú tagozat.

Az oktatás továbbra is a rend kezén maradt. A jezsuiták kiválóan képzett tanárok voltak, az 1599-ben megalapított tanulmányi rendjük (Ratio Studiorum) a klasszikus ókor – bölcseléből levezetett – műveltségi, oktatási eszményét mentette át és konzerválta. Nem követelt túlságosan sokat, a tananyag bevézésére azonban nagy hangsúlyt helyezett a délutáni ismétlésekkel. Erről a prefektus gondoskodott. A tanrend csupán a kötelező tárgyakat tartalmazta. Nagy jelentőségük volt a hivatalos tanrenden kívüli előadásoknak. A prefektusokra várt még az a feladat, hogy felismerjék, növendékük miben jeleskedik, meg kellett találniuk, mi iránt van hajlamuk, illetve fel kellett ébreszteniük bennük az érdeklődést, a szunnyadó tehetséget, vagyis:

a személyiség kiteljesedését kellett elősegítenie minden prefektusnak. A prefektus volt az, aki a nap legnagyobb részében növendékei körében mozgott, érdeklődésüket felkelthette, terelhetette, s tetszés szerint előadásokat is tarthatott olyan témakörökből, amelyek iránt érdeklődést tapasztalt – mint majd látjuk később.

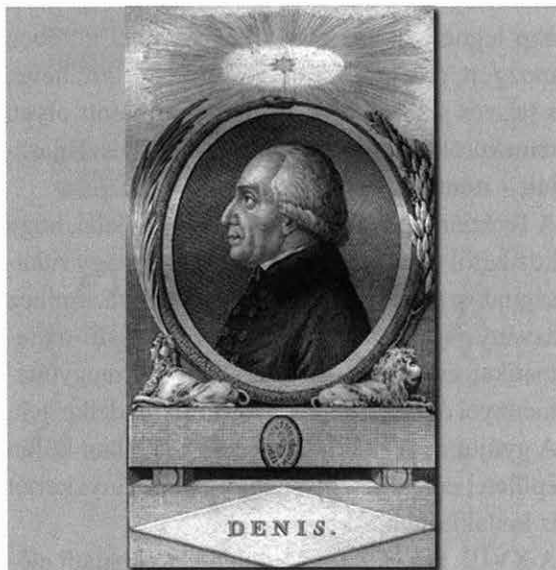
A Teréziánium pedagógiai színvonalát jelzi, hogy kezdettől törekedtek az – akkor még nagy ritkaságnak számító – szemléltető oktatásra, amihez ásvány- növény-, állat-, továbbá fizikai-matematikai, eszköz-és gép-, drágakő- és érmegyűjteménnyel és nagyszerű könyvtárral rendelkeztek. A gyűjtemények elhelyezésére 1773-ban külön épületet emeltek, ugyanekkor tanulmányi kertet is kialakítottak.

A XVIII. században rohamléptekkel haladt előre a tudomány és az ipar, s ezek fejlesztése sok tanult emberfőt kívánt – csakhogy nem voltak kéznél megfelelő szakemberek. Ekkorra kiderült: a jezsuita „Ratio” felett eljárt az idő, a felvilágosodás elvetette elveit és célját, és helyébe a hasznosságot állította. 1753-tól a jezsuiták hajlottak arra, hogy közelebb vigyék az oktatást az élethez, és egyre nagyobb teret engedtek a tanrenden kívüli tárgyak oktatásának, a növendékek óhajának olyan ismeretekből, amelyek iránt érdeklődtek.² Ily módon a tanterv már erőteljesen felpuhult, amikor VI. Kelemen pápa 1773. július 21-én kihirdette a jezsuita rend feloszlatását, Mária Terézia felügyelete alá vonhatta az oktatásügyet. A Teréziánumban azonnal hozáláthattak az új tanulmányi rend kidolgozásához, azaz a rég óhajtott és kiérlelt reformok végrehajtásához. Az új tantervben helyet kaptak olyan diszciplínák, amelyek nem csupán az osztrák birodalomban, hanem egész Európában újdonságnak számítottak. Ezek egyike volt a könyvtártudomány.

Mária Terézia csupán a hittan tanítását bízta a piaristákra, a legjobban képzett jezsuitákat nem üzte el; munkájukra igényt tartott. Közöttük volt *Michael Denis*, továbbá a magyar *Mitterpacher Lajos*, *Makó Pál* és *Izzo János*.

Michael Denis

Forrás: „Birodalmi patriotizmus” – Blaschke János portréi J. Hormayr Österreichischer Plutarch. Bécs, 1807–1814. c. kiadványához (<http://66.102.9.104/search?q=cache:XkKMKXG5yU8J:www.konyvt...>)(2008. 02. 07.)

Denis Mihály – neve így magyarosan, ahogy *Kollányi Ferenc*³ nyomán mások is nevezték, nem ismeretlen a hazai könyvtárosok előtt. Széchényi Ferenc tőle tanulta a könyv szeretetét, tőle sajátította el a könyvtárral kapcsolatos ismereteket, továbbá ő írta előszót a Széchényi Könyvtár első nyomtatott katalógusához. Legtöbbit és legpontosabban *Sebestyén Géza* ír Denisről: 11 sorban méltatja igen tömören érdemeit a könyvtártudomány kialakulásában.⁴

Denis 1729-ben született Schärdingben.⁵ A gimnáziumot Passauban végezte el, majd 1747-ben felvételét kérte a jezsuita rend novíciusai közé, mert „szerettem a tudományokat, és úgy láttam, sehol máshol nem becsülték jobban, mint a jezsuitáknál”. Kezdő évei nem különböztek a többi ifjú szerzetesétől: szinte évente máshová helyezték és különböző feladatokat bízta rá. 1759-ben Bécsbe kerül, a Teréziánium prefektusává nevezik ki. Tizenegy filozófia tagozatos ifjú felügyeletét bízzák rá. Legfőbb feladata a délelőtti órákon elhangzott metafizika és a lo-

gika bevésésének elősegítése, ismételtetése növendékeivel.

Egy év múlva megbízást kap az ékesszólás tanítására. Közben angolt kezd tanulni – öt nyelven már tud –, és jut ideje arra is, hogy a benne lakozó poéta papírra vesse költeményeit.

1760-ban közölték vele: készüljön fel arra, hogy a következő évben a „széptudományt”, vagyis az esztétikát kell tanítania. Oktatta továbbá a költészetet, és maga is gazdagította a német irodalmat.

A természettudomány sem volt idegen tőle, tanulmányozta Linné rendszerét, és arra készült, hogy bizonyos részeit módosítja, „németesíti”. 1765-től csütörtökönként *Ignac Schiffermüller* kollégájával bejárták Bécs környékét, hogy felderítsék rovarfaunáját. A gyűjtőutakról hazatérve Denis beszámolt érdeklődő diákjainak az eredményről, 1773-tól pedig – a Mitterpacher Lajos által előadott mezőgazdaságtan alaptárgyaként – tanította a rovarant. Schiffermüllerrel közösen 1776-ban kiadták a Bécs környéki lepkék katalógusát. (A második kiadás már halála után, 1801-ben látott napvilágot.)

A Garelli könyvtár⁶

Ritkán fordul elő, hogy egy oktatási intézmény már röviddel az alapítása után értékes könyvtárra támaszkodhat. E szerencsések egyike volt a Teréziánium.

A könyvtár névadója, a bolognai származású *Pio Niccolo Garelli* (1670–1739) 1705-től Károly főherceg orvosa volt, és szenvedélyes könyvgyűjtő, majd 1723-tól az udvari könyvtár őre. Tekintélyes gyűjteményét végrendeletében az udvarra hagyta. Halála után kiemelték azokat a könyveket, amelyek hiányoztak az udvari könyvtárból, a többi 1748-ban Mária Terézia a Teréziániumnak engedte át. A mintegy tízezer kötetből 133 volt az ősnymtatvány, 47 Bécsben 1500–1560 között megjelent nyomdatermék, továbbá 534 egyéb ritka könyv.

1748/49-ben négy helyiséget alakítottak ki a

könyvtár számára. A berendezés E. Fröhlich, az első könyvtáros feladata volt.

A lépcsőházból a látogató a kisebb olvasóterembe lépett be. Itt tíz kisebb szekrényben az általános jellegű kézikönyvek voltak elhelyezve, továbbá a genealógia, a heraldika és a képzőművészeti szakok irodalma. Az egyik zárt szekrény a tiltott könyveket őrizte. A következő helyiség, a nagy olvasóterem díszes padlózattal és stukatúr mennyezettel volt ellátva. A hatalmas ablakok között a mennyezetig érő húsz szekrény-

dalomtörténeti műveket – tartalmazta. Ugyanitt hat ládában az érmegyűjteményt őrizték. Ebből a teremből egy rejtett ajtó vezetett a könyvtáros kis szobájába.

Amint a polcra kerültek a könyvek, megindult, és egy év alatt be is fejeződött katalogizálásuk. A könyvtár nyilvános volt, vasárnap, kedden és csütörtökön látgathatták az olvasók, de a tanárok igénybe vehették más napokon is. Mária Terézia 1749. augusztus 4-én meglátogatta a Teréziánumot, és megtekintette a

A Collegium Theresianum nagy olvasóterme

ben a teológia, a jog, a filozófia, a matematika, a természettudományok, az orvostudomány, a történelem és a filológia szakok helyezkedtek el. A bejárattal szembeni szekrény felett Mária Terézia és I. Ferenc portréi voltak láthatóak. E díszes teremről készült egy rézkarc, amely Denis minden művének címlapján majd ott virít. Az olvasótermi asztalokat a terem hossz tengelyébe állították. A harmadik terem tizenöt szekrénye Jenő herceg hagyatékát – a nyelvészeti, kritikai, diplomatikai, kronológiai, retorikai és iro-

könyvtárat is.

Fröhlich 1758-ban elhunyt és *Joseph Khell* lett a könyvtár vezetője. Új katalógust készített és megjelölte ebben az első kiadású műveket. Amikor 1771-ben megbetegedett, Denist bízta meg a könyvtárosi teendők ideiglenes ellátásával. 1772. november 4-én elhunyt Khell, így Denis lett a könyvtár vezetője. Az új feladat nem okozhatott gondot neki, hiszen jól ismerte a könyvtárat, tanári működéséhez sok könyvet kellett kézbe vennie.

Denis az ősnymtatványokat kiemelte az állományból és az olvasóteremben helyezte el időrendben. A teljes állományról négyévi munkával tárgyi katalógust készített, amihez fogható nem akadt a környéken.

1772-ben „felsőbb utasításra” – ami nyilván az ő javaslatára született – heti hét órában megnyílt a könyvtár a növendékek számára.

Előadások a könyvtárban – a könyvtárról

Napjainkban a sajtóban lépten-nyomon olvasható, hogy „rendhagyó irodalomóra a könyvtárban”, pedig a könyvtárban tartott tanóra egyáltalán nem rendkívüli és nem is napjaink találmánya.⁷

Az igényes oktatás régóta ismert eszköze a szemléltetés, s ennek egyik módja volt a polcra leemelt könyvek, ábrák bemutatása a hozzájuk fűzött magyarázattal, mely azért volt eredményesebb, mert jobban bevészte a lényegét az emlékezetbe, mint a pusztá szó. E módszerrel kezdettől fogva éltek a Teréziánus ama tanárai, akik egyúttal könyvtárosai is voltak. Fröhlich – a tanrendnél nagyobb mélységben – a diplomatika tudományát, az ókortörténetet és a numizmatikát tanította a könyvtár egyik termében. Khell ugyanezeket folytatta elődje elhunytá után, továbbá a metszett drágakövekről szóló ismeretkört (daktiliográfia) a Teréziánus mintegy 2000 darabos gyűjteményére alapozva, sőt a halála előtti években kedvet kapott arra is, hogy az akadémia végzős növendékeinek bemutassa – szekrényről szekrényre haladva – a könyvtár érdekesebb darabjait, vagyis afféle bibliográfiai kollégiumot tartott – állapította meg róla Denis.⁸ Amint Denis megkapta könyvtárvezetői kinevezését, javasolta, hogy a következő (1773–1774-es) tanévben vezessék be az irodalomtörténet és a bibliográfia tanítását, mellyel rég dédelgetett tervét válthatta valóra. Az első lépéseket már 1769-ben megtette azzal, hogy retorikából intenzív könyvtárhasználattal járó vizs-

gafeladatot adott növendékeinek: válasszák ki és mutassák be a Garelli könyvtár „valamennyi nép ékesszólásával foglalkozó” műveit.⁹ Kiváló pedagógus lévén e feladattal is az lebegett a szemé előtt, hogy növendékeinek hasznára váljék, ha megismerkednének e könyvtár – a könyvekben lévő hatalmas tudásanyag – értékeivel; így könnyen maguk is kedvet kapnának majd otthon a könyvgyűjtéshez. Denis azt is vallotta, hogy e nemes, a kultúrát szolgáló tevékenységükhöz megfelelő könyvtárosi szakismeretekkel is fel kell vértézni őket. Denis elődei eszközként használták a könyvtár egyes darabjait, míg nála az értékes könyvek sokaságának megismerése, maga a könyvtár mint gyűjtemény és kezelésének szabályai képezték az oktatás célját. „*Mindig az volt az óhajom, hogy a bibliográfiát [=könyvtártant] és az irodalomtörténetet [=tudománytörténet] bevonjam a pedagógiámba.*”¹⁰

Meg sem várva az engedélyt, Denis azonnal hozzáfogott a kétéves diszciplína tantárgyi programjának a kidolgozásához, amit első ízben 1775-ben hat tanítványa a következő címen publikált: *Grundriss der Bibliographie oder Bücherkunde, nach welchem an der k. k. theres. Ritterschule, auf Anleitung des Aufsehers der k. garellischen Bibliothek und Lehrers der Bibliographie und Literargeschichte Mich. Denis, die Herren, Christian Graf Aichholt, Ferdinand Freyherr Ulm von Erbach, Franz Graf von Nieulant, Franz Freyherr von Püchler, Joseph von Püchler, Otto Freyherr von Kulmer den ... des Monats August 1775. öffentlich geprüft werden. Wien : gedruckt bey ... Trattnern, k.k. Hofbuchdr. und Buchhändlern, 11 p.*

Érdemes ezt az oktatás- és kultúrtörténeti jelentőségű programot legalább vázlatosan megismerni.

▪ Az *első évben* a könyvismeretet és a ’bibliográfiát’ – mai fogalmaink szerint a tágan értelmezett, bibliológiának is nevezett – könyvtártant fogta át. Anyagát három korszakban tárgyalja. Mindegyik I. része a történeti, a II. pedig az

„artistikus” részt, vagyis a gyakorló könyvtáros munkájában hasznosítható ismereteket tartalmazza.

Első korszak: A könyv a kereszténység keletkezéséig

I. Ádámnak, gyermekeinek és a 12 pátriárkának állítólagos művei. A zsinagógák könyvtárai és gyarapodásuk a talmud és magyarázói által.

A legrégebb keleti tudományok, Zoroaszter és Tot. A legrégebb templomi könyvtárak, az alexandriai és a pergamoni. Perzsa, karthagói, kínai gyűjtemények.

A görög irodalom kezdetei. Az első könyvgyűjtők. Perisztratosz és Klearchosz, Arisztotelesz könyvei és azok sorsa.

A latin irodalom kezdetei. Levéltárak, Aemilius Paulus, Lucullus és Cicero könyvtárai. Caesar terve. Pollius és Augustus két könyvtára. Más császárok gyűjteményei. Könyvtárak Rómán kívül. A könyvtár külső és belső díszítése. Könyvkereskedők Rómában.

II. Hogyan őrizték meg e korszak tudósainak munkáit? Az írásművészet feltalálása. Fogalom-, szimbólum-, betűírás; feltalálói és elterjesztői. A betűk első alakjai. A legrégebb héber, görög, etruszk, latin, rúna írás. A kör alakú, függőleges, vízszintes írásmód. Írás jobbról balra, balról jobbra. E két írásmód elegyedése.

Az írás hordozói: kő, ólom, fém, fa, falevél, háncs, vászon. Az állati bőr, hártya, háromféle tábla. Pergamen, papírusz. A ma használatos kínai papír.

Az írás eszközei: palavessző, nádcső, lúdtoll. A tinta és egyéb festékek. Arany- és ezüstírás.

Írnokok. Gyorsírók és jeleik. Szépírók. Az aláírás. A szerzetesek munkája.

A könyv alakjai és részei. A négysarkú könyv. A korábbi és későbbi kötések.

Második korszak: A könyv ügye a tudományok újjászületéséig

I. Törekvések és írárok a kereszténység kezdeti időszakában

Szt. Pál, Origenész és Jeromos könyvkészlete. Georgiusz alexandriai püspök, Alexander jeruzsálemi, Pamphilus cesareai mártír könyvtára. Könyvgyűjtemények a templomokban. Nagy Konstantin levele cesareai Eusebiushoz.

Nagy Konstantin irodalmi intézményei. A konstantinápolyi könyvtár sorsa. Valens császár parancsai. Julianus és az ifjabb Theodosius gyűjteményei. Képromboló Leó által felégetett könyvtár.

A gótok itáliai betörése elleni ismert vád. A gótok bocsánata. Az első pápai könyvtárak, könyvtárosaik.

Nagy Károly fáradozása a tudományokért. Könyvtáralapítások. Az aacheni sorsa. A következő Karolingok. Szt. Gallen, Corbey, Fulda. Hrabanus Maurus. A yorki és Szt. alban könyvtár. A toledói dóm könyvtára. Könyvtárak pusztulása. Possevino jegyzéke távoli könyvtárakról. Bessarion kardinalis javaslata. Mamon kalifa intézményei. Tunisz, Konstantinápoly, Algír könyvtárai. Egyéb hírek távoli népekről.

A tudományok megújulása. II. Frigyes császár, V. Miklós pápa, a Mediciek, Aragóniai Alfonz, Nápolyi Róbert, X. Leó pápa, I. Ferenc francia király, Corvin Mátyás magyar király mit tettek ezért?

II. Mi által lett ebben a korszakban könnyebb a könyvgyűjtés? A könyv [kódex] másolás nehézségei. Az írott könyvek magas értéke. Kevés a másoló. Az osztrák birodalom érdeme a könyvnyomtatás körül. Eltérő vélemények a könyvnyomtatás feltalálásának helyéről és elősegítése tekintetében. Mainz, Strassburg, Harlem mellett kardoskodók. Meermann [Gerhard] rendszere. Mainz ellen-alapítása. Az első nyomdai kísérletek és fogyatékoságai. A kapitális és a díszes betűk kitalálása. Faust [Johann Fust] és [Peter] Schäfer első munkái. Az első strassburgi munkák Schöpflin szerint.

A nyomdásznevek fordítása más nyelvekre.

Azok a nyomdák, amelyeket németek alapítottak Európában, különösen az elsők Rómában, Velencében és Párizsban. Az első bécsi nyomdászok, közülük, aki maga nyomtatta az új szír Testamentumot.

Az első görög és héber nyomtatványok. Az első nyomtatványok ritkaságának okai. Az első nyomtatvány értéke. Az első nyomtatvány csekély használatának okai.

A legismertebb régi nyomdászok Németországon kívül: [Ulrich] Han, Speyer [Johann von Speier], [Nikolaus] Jensen, a Manuzziak, Junten, Stephanek stb.

A legismertebb német nyomdászok: Froben, Oporin, Herwagen, Commelin, Plantin és vejei, az Elsevierek. Az angol nyomdászat.

A nyomdák különböző elnevezései. A könyvek aláírásai [impresszuma]: a nyomás éve, a kiadás éve. Elhagyása. A papír vízjele: a megbiztosabban árulja el a nyomtatás időpontját. Óvatosság kell ehhez.

A nyomódúcokról vagy jeligékről; betűrendes jegyzék Anshelm Thomastól (Baden) Winterburg Johannig (Bécs), megjegyzésekkel.

Harmadik korszak: A könyv az utóbbi időben

I. A jelesebb könyvtárak értékelése. A vatikáni könyvtár, adományozói, gyarapítói, előljárói, sorsa, ritkaságai, ezek száma, a szerzők, akik erről tudósítottak. (Ezt minden könyvtárnál meg kell említeni)

A Laurenziana Firenzében, az Ambrosiana Milánóban.

Velencében a Szt. Márk, Modenában a hercegi, Bolognában az egyetemi. A turini [torinói] egyetemi könyvtár. Páduában a Szt. Justinus és a szeminárium.

A királyi Párizsban. Mazzarini, a Colbert-i, a de Thou, a Szt. Victor, Szt. Genoveva, a Szt. Germain des Prez, a sorbonne-i, a navarrai kollégiumé. Két egykori jezsuita könyvtár.

Az egyetemi könyvtár Oxfordban és Cambridgeben. A westminsteri királyi könyvtár. A cottoni

kéziratgyűjtemény

A spanyol királyi könyvtár az Escorialban. Egyetemi könyvtárak: Alcalá és Salamanca.

A leydeni Hollandiában. Az uppsalai Svédországban, a Zaluski-féle Lengyelországban.

Az elpusztult könyvtárak Budán és Heidelbergben.

A braunschweigi hercegi, a bajor választói. Városi könyvtárak Augsburgban, Lipcsében, Frankfurtban. A göttingeni egyetemi könyvtár.

A római császári. A városi könyvtár, a windhagi, a geschwindi, a bécsi császári könyvtárak.

II. A könyvtár állományrészei: kéziratok és könyvek. A kéziratokról. A latin írás. Alakja, írásjelei, helyesírása. Az interpunkcióról.

A gót írás alakja. Használata évszázadokon át. A longobárd írás, változásai. A szász írás. A theotisca latin betűkkel és ismérvei évszázadokon át.

A kéziratok külalakja és kötésük. Értékük különböző szempontjai.

A könyvek szerzőiről. Ritka könyvek és a ritkaság fokozatai.

A ritkaság 15 szempontja. Legfontosabb: az 1500 előtt nyomott könyvek. További szempontokhoz a megfelelő könyv bemutatandó.

A könyvtár berendezése. A nemesi gyűjtemény megfontolt végcélja. Három követelmény: 1. tudomány, 2. szorgalom, 3. pénz.

A könyvállomány mennyisége, a gyűjtő és a helyiség szempontjából.

A könyvek tulajdonságai. A gyűjtő érzülete. A könyvtár lelke, a rend. A könyvtár felügyelőjének kötelességei.

Az állomány felállítása szerzők szerint. Felállítása hét fő diszciplína szerint. A főszakok tagolása szakokra, alszakokra.

▪ *A második évfolyamon* irodalomtörténet elnevezéssel tudománytörténetet tanultak a növendékek. Ezt úgy oldotta meg Denis, hogy végigment a könyvszekrények előtt, kiemelte a fontosabb műveket, néhány szóval bemutatta a szerzőt és

ismertette a mű értékeit. Ha volt az éremgyűjteményben megfelelő darab, azzal is illusztrálta a mondottakat.

Bevezetés a könyvismeretbe

Denis híres – a könyvtártudomány első főiskolai – tankönyve, az *Einleitung in die Bücherkunde* (Bevezetés a könyvismeretbe) első kötete *Bibliographie* alcímmel 1777-ben jelent meg. (A bibliográfia elnevezés ne vezessen félre: tartalma – mint említettem – többé-kevésbé megegyezik a mai könyvtártanéval.) Külön tanulmányt érdemelne művének ismertetése, értékelése. A mai könyvtáros figyelmét is megragadják az állomány gyarapításától az olvasó kiszolgáltatóságig terjedően a könyvtárosi munka mozzanataira vonatkozó tanácsai.

Lírai szavakkal vall a „múzsák templomának” nevezett könyvtárról, (miközben a Teréziániumot a „múzsák otthonaként” emlegeti) és nézeteiről, a könyvtáros hivatásáról: „*A könyvtáros a nap minden órájában fogadja jó szívvel, szolgálatra készen a látogatót, derűsen siessen a kívánt könyvet átnyújtani neki, s ha bizonytalan az olvasó, segítse a keresésben.*” Óvja a könyveket a károsodástól, tisztítsa a portól, védje az elvesztéstől, azonnal tegye vissza a helyére a használt könyvet. „*Röviden: szereti a könyvtárát, mint hűséges férj az ő drága hitvesét és mindig új megoldásokon töri a fejét.*”¹¹

Az *Einleitung* második kötetéhez írt előszavában bevallja, hogy igen merész volt, amikor hozzálátott a tudományok összességét felölelő irodalomtörténet kidolgozásához. Az volt a célja, hogy a bemutatott könyvekre támaszkodva átfogó képet adjon növendékeinek a tudományok összességének birodalmáról, és segítségükre legyen ilyen módon a leendő könyvgyűjtőknek „dicsérendő szándékukhoz” – írja az előszóban.

Denis e művét – mint bibliográfiai bevezetőt – sokáig forgatták még haszonnal. Ennek ékes bizonyítéka, hogy némileg bővítve 1795–96-ban másodszer is megjelent. Indokoltan állapotot-

ta meg 1923-ban megjelent könyvében *Georg Schneider*, a kiváló bibliográfus „*Az irodalomtörténet fintora, hogy a bibliográfia napjainkban még mindig figyelemre méltó teoretikusainak körtáncát egy költő nyitja meg.*”¹²

A fentiekből megállapítható, hogy Denis a tágan értelmezett könyvtártudományt tanította.

Az *Einleitung* befejezése után másik fontos munkájához fogott: elkészítette az általa már igen jól ismert Garelli könyvtár legértékesebb darabjait (összesen 714 művet) részletesen ismertető kötetet.¹³ A függelékben felsorolja a könyvtárban őrzött éremgyűjtemény darabjait. Magyarázatot nem fűz hozzájuk, természetesen tartja, hogy itt őrzik a numizmatikai gyűjteményt. Könyv- és érmetár – testvérek, egyazon család tagjai a kor gyűjtőinek felfogása szerint. Mindkettő információt – írást, jelet, ábrát – közül, csak a hordozójuk más.

Festetics György

Denis közel másfél évtized alatt ötvenhárom ifjat tanított könyvtártudományra. Kik voltak közülük magyarok?¹⁴

Szarvasi Margit megemlíti, hogy a „bécsi császári udvari könyvtár élén álló” kiváló tudós, Denis atya „*szakelőadásokat tartott a Teréziánium növendékeinek, beavatva őket a könyvek vonzó tudományába s a bibliográfia titkaiba... A Terézánium növendékei között gr. Apponyi Antal, gr. Batthyány Ignác, gr. Csáky István, gr. Széchényi Ferenc – hogy csak a legnagyobbakat említsük – hosszabb, rövidebb ideig itt végezték tanulmányaikat, s azt hisszük, nem véletlen, hogy belőlük lettek nagynevű könyvgyűjtőink.*”¹⁵

Festetics nevét azonban sem ő, sem mások nem említik, pedig ismertsége Denisszel köztudott volt. *Fraknoi Vilmos* 1902-ben megjelent Széchényi Ferenc életrajzában¹⁶ megemlíti: 1775. december 25-én sógorához írt levelében közli, hogy „*Denis valahányszor találkozik vele [Bécsben] mindig kérdezősködik felőle.*” [Már-mint Festeticsről.] Különös, hogy e fél mondat

Festetics egyetlen biográfusának a kíváncsiságát sem csigázta fel, nem is gyanítottak semmiféle összefüggést a gróf könyvgyűjtő szenvedélye és a bécsi Teréziánium tanára, Denis könyvtártudományi előadásai között.

Festetics György (1755–1819) tizenhárom évesen, a kisgimnázium elvégzése után került a Teréziánumba és 1775-ben tette le itt utolsó vizsgáját. Tanulmányait éppen a Teréziánium fénykorában végezte, azokban az években, amikor a jezsuita tanterv átadta a helyét az új, a felvilágosodás szellemét tükröző tanítási rendnek.

Apja, Pál az udvari kamara tanácsosa, majd alelnöke, Mária Terézia bizalmas tanácsadója, főleg a jogi ismeretek fontosságára hívta fel fia figyelmét. Nagyapja, Kristóf rezignáltan fogadta unokája beiratkozását, s nem mulasztotta el megjegyezni, hogy György eggyel növeli a bécsi fantaszták számát. (Kristóf nagyapától távol állt az ábrándozás, igen reális beállítottságú férfiú volt, aki a század közepén céltudatosan gyarapította Keszthely környéki birtokait.)¹⁷

György azonban állta a sarat. Keményen tanult, valósággal habzsolta a Tereziánium kínálta tudományokat. Szorgalmáról négy végbizonyítványa és három nyomtatott tentámene¹⁸ tanúskodik. Az utolsók egyikének – számunkra igen fontos tentáménének – címe: *Materia tentaminis publici quod ex anni hujus scholastici praelectionibus in collegi regio Theresiano subibit illustrissimus dominus Georgius comes Festetics de Tolna anno MDCCLXXIII.* (Festetics György nyilvános vitájának anyaga .... a Tereziánumban a jelen iskolaév előadásából.)

Az 1773-ban Bécsben, Tratternél kinyomtatott 35 oldalas füzetke három tantárgyhoz fűződik. Az első, a Makó Pál által tanított kísérleti fizikából a testek jellemző tulajdonságairól tesz fel latinul kérdéseket, illetve fejt ki a tételeket. (Vonzás, taszítás, elektromosság és mágnesesség, égés, fény, égitestek stb.). A második rész a Mitterpacher Lajos által előadott természeti földrajz tárgyköréből merít. (A föld felszíne, szárazföldek, tengerek, tavak stb., a talajok sokfé-

lesége, az állatvilág stb.). A harmadik rész címe: *Kérdések az irodalomtörténet köréből.* Ez latinul íródott és nem nehéz ráismerni Denis könyvtártudományi előadásaira. A 118 kérdés főbb témakörei a következők voltak:

Az irodalomtörténet műfajai. – Az írás keletkezése. Írásjelek, kép-, fogalom, szótag-, betűírás. Írnokok az ókorban. Gyorsírás. Az írás hordozói. – Az első görög írók, kéziratgyűjtemények, könyvtárak és könyvtárosok. Az antik világ híres könyvtárai. Az első antikváriusok. – Letűnt könyvtárak: a heidelbergi és a budai Corvinus. Európa leghíresebb könyvtárai. – A könyvnyomtatás feltalálása. A leghíresebb műhelyek és nyomdászok Európa országaiban. – Kik művelték az irodalmat Kaldeában és Egyiptomban? Az egyiptomi tudomány bizonyítékai és jelentőségük. – A görög irodalom kiválóságai a városállamokban. – A római előtt milyen irodalom létezett még? – Római irodalmárok. Az első könyvtárak Rómában. A leghíresebb latin költők. – Latinul író egyházatyák. – Az irodalom a VI. században. Miért nem becsülték ekkor az írókat? – Irodalom a VII–VIII. században. Nagy Károly megújítja az irodalmat. – Kelet irodalma. – Irodalom a IX–X. században. Szerzők. – A XI. században a latin vagy a görög irodalom volt-e jobban elterjedve? – Irodalom a XII. században. Júda kiválósága. Az arab tudomány képviselői. – A XIII. században alapított egyetemek. – A tudomány kiválóságai, intézményei és irodalma a XIV. században. Irodalom a XV. században. Kik az irodalom pártfogói? Kik azok, a görögök, akiknek a neve fennmaradt évszázadokon át? Milyen akadémiák keletkeztek e században? – A XVI. század pártfogói irodalma és milyen akadémiák alakultak? Milyen könyvtárakat alapítottak? – A XVII. század irodalma és pártfogói. Milyen egyetemek, gimnáziumok, társaságok keletkeztek e században? Kik az élenjáró tudósok e században? Polihisztorok, teológusok, jogászok, matematikusok, költők? – Az irodalom a XVIII. században. Kik a támogatói? Milyen tudományos társaságok alakultak? A szá-

zad kiváló tudósai: matematikusok, természet-tudósok. Kik az élenjárói a grammatika, retorika, poétika, zene, filozófiai, természetjog, polgári és egyházi jog terén? Kik a festészet mesterei? – Hogyan lehet megismerni a könyveket és miként lehet méríteni belőlük? – Melyek a jó könyv ismérvei? Kiadók. Mit jelent az „in usum Delphini” kiadás?

Mint ismeretes, Festetics tentámene 1773-ban jelent meg, Denis azt állítja, hogy az 1772/73-as tanévben fogalmazódott meg benne az a terve, hogy már a következő tanévben megkezdje előadásait könyvtártudományból.¹⁹ Festetics tentámene azonban arra vall, hogy Denis, miközben tantárgyi programján dolgozott, „próba-előadásokat” tartott a még nem engedélyezett tárgyából. Festetics biográfusai közül csupán *Kurucz György* ismeri e tentáment és kiváló életrajzában „különösen figyelemre méltónak” találja eme „esszé formájában közölt” vizsgát.²⁰

***

1783. november 20-án II. József megszüntette a Teréziániumot és könyvtárát az ugyanakkor alapított lemergi egyetemnek adta. (Itt pusztult el tűzvészben a csodálatosan gazdag gyűjtemény 1848-ban.) Denis Bécsben maradt: 1784. augusztus 26-án az udvari könyvtár másodörvévé, 1791-ben pedig vezetőjévé nevezték ki.

Senki nem vitathatja, hogy a Teréziánium a Habsburg birodalom elitjének iskolája volt. Ám érzelmi – vallási vagy osztályszempontú – megközelítése nem segíti különleges értékeinek felkutatását és tárgyilagos megközelítését. A Teréziánium úttörő oktatási intézmény volt: az első, amelyben a könyvtártudomány helyet kapott (és a harmadik, ahol a mezőgazdaságtant tanították).²¹ Egyetemes kultúrtörténeti értékein kívül, észre kell venni a magyar kultúrára gyakorolt hatását: növendékei, a könyvtáralapító és -gyűjtő, továbbá korszerűen gazdálkodó főnemesek valóban az ország javát szolgálták. Denis nem volt magyar, ám csekély számú tanítványai közvetítése révén a magyar könyvtári kultúrára gyakorolt ha-

tásával elévülhetetlen érdemeket szerzett, ezért Denist „honoris causa” hely illeti meg a magyar könyvtárosok panteonjában.

Jegyzetek

1. FRAKNÓI Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc 1745–1820. Budapest : Osiris, 2002. 68. p.
2. MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. 1. kötet. Bp. : MTA, 1881. 166-167.p.
3. KOLLÁNYI Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902. 1. köt. Bp. : MNM, 1905. 485 p.
4. SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. 2. átdolg. bőv. kiad. Bp. : Gondolat, 1965. 58. p.
5. Életrajzai közül könyvtárosi életművét leghitelesebben Ernst Trenkler ábrázolja. M. D. 1729–1800. = Biblos, 23 (4), 1974. 414–421. p.
6. VOGEL, Otto: Bibliotheca Theresiana und ihre Bibliothekare. = Biblos, 16. (2.) 1967. 103–115. p.
7. Magyarországon is éltek már akkoriban a könyvtárak adta lehetőséggel: Klimó pécsi püspök 1774-ben elrendelte, hogy az akkor nyilvánossá tett könyvtárában kell az ot-tani gimnázium felsőbb osztályai történelemóráit tartani. Ld. Magyar katolikus lexikon. Bp. : Szt. István Társ. 7. köt. 2002. 28. p.
8. DENIS, M.: Die Merkwürdigkeiten der k. k. garelischen öffentl. Bibliothek am Theresiano. Wien : Bernardi, 1780. 14. p.
9. DENIS, M.: Literarischer Nachlass. Hrsg. Joseph Friedrich von Retzer, Wien : Pichler, 1801. 59. p.
10. Einleitung in die Bücherkunde. Theil 1. Wien : Trattner, 1777. Vorrede
11. Denis mint pap ez irányú tapasztalatokkal nem rendelkezhetett. A könyvtár szeretetében inkább G. Calganinire (1479–1541) hivatkozott: a jeles humanista, aki diplomatként Magyarországon is megfordult, annyira rajongott

- könyvtárért, hogy eltemetkezni is a könyvei között akart. Ld. Einleitung 1. Th. 2. Ausg. 272. p. – Az „új megoldásokon töri a fejét” az adott szövegkörnyezetben azt jelenti, hogy Denis elvárja a könyvtárostól az innovatív gondolkozást.
12. SCHNEIDER, Georg: Handbuch der Bibliographie. Leipzig : Hiersemann, 1923. 4. p.
  13. DENIS, M.: Die Merkwürdigkeiten der k.k. garelischen öffentlichen Bibliothek Theresiani. Wien : Bernardi, 1780. 760 p.
  14. DENIS, M.: Literarischer Nachlass 61. p.
  15. SZARVASI Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. Bp. : MNM, 1939. 59–60. p. – Több Batthyány is nővendéke volt a Tereziánumnak, a könyvtáralapító Ignác azonban nem.
  16. FRAKNÓI Vilmos: i.m. 71. p.
  17. SÁGI Károly: Keszthely a XVIII. században. A Festetics család megjelenése Keszthelyen. In: Georgikon 175. Bp. : Mezőgazd. K. 8. p.
  18. A régi főiskolákon a nyilvános vizsgák egyik formája a tentámen volt. Ezen csak azok vesznek részt, akik önként vállalkoznak arra, hogy egy vagy több tantárgy tételeit ismertessék vagy szabadon választott részeiből társaikkal vitázva bizonyítsák be tudásukat. A tentámen anyagát ki is nyomtatták és a megjelentek között ki is osztották. L. Mészáros István (szerk.): Ratio educationis. Bp. : Akad. K. 1981. 132–133. p.
  19. DENIS, M.: Literarischer Nachlass 61. p.
  20. KURUCZ György: Kényszer és szolgálat : Portrévázlat Festetics Györgyről. = Századok, 140. évf. 2006. 6. sz. 1346–1347. p.
  21. WALLESHAUSEN Gyula: Mitterpacher és a Tereziánum, Mezőgazdasági kultúránk bécsi emlékhelye. = Szt. István Egyetem, 4. (9). 2002. júl. 9. 14–15. p.

Vasárnap délutánok a kódexek világában

Interaktív gyerekfoglalkozások 6–12 éves gyerekek számára az Országos Széchényi Könyvtár „Csillag a holló árnyékában” c. kiállításához kapcsolódóan.

Időpont: kéthetente vasárnap délutánonként 14.30-tól 16 óráig.

Március 16.: A kódexek varázslatos világa. Hogyan készültek Mátyás király idejében a könyvek? Kiknek voltak könyvei? Próbáljuk ki az írnokok és a festők munkáját!

Március 30.: A festékkeverés tudománya. Keverés-kavarás, méricskélés. Festés magunk készítette festékekkel.

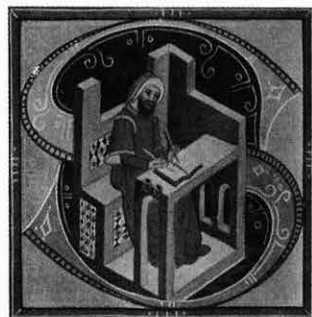
Április 13. : A könyvkötés tudománya. Készítsünk könyvet magunknak!

Április 27.: Képek betűkben. Az iniciálék titkai. Készítsünk kedvenc történetünkhöz díszes kezdőbetűt.

Május 11. : A könyvtár világa. Kik jártak Mátyás könyvtárában? Ha beléphetnél, kikkel találkoznál, miről beszélgetnél? Időutazás szerepjátékkal, jelmezekkel.

Május 25. : Óriás betűk, apró szereplőkkel. Milyenek lennének korunk kódexei? Fotóiniciálé készítés.

Június 8. : Minitűrtörténetek a betűk körül. Figyeljük meg a részleteket! Nagy festményt kicsinyítünk.

Bejelentkezés, információ: Drinóczky Viktória múzeumpedagógusnál (dvikk@t-online.hu)